

Barcelonines d'origen pakistanès: empoderament i participació contra la feminització de la pobresa

Resum executiu

Abril 2018

Coordinació: Berta Güell i Ariadna Solé

Equip de treball: Berta Güell, Rosa Martínez, Komal Naz i Ariadna Solé

Resum executiu

Barcelona no és una ciutat lliure de pobresa; més d'un quart de la població (28%) es troba en risc o en situació d'exclusió. Del total de la població en aquesta situació, el 55% són dones i el 45% homes. L'anàlisi de gènere de la pobresa assenyalava que, més enllà dels recursos materials disponibles, hi ha altres dimensions, com ara la manca de temps, la sobrecàrrega dels treballs, l'estat de salut, etc., que configuren no només com les dones pateixen de manera diferencial la pobresa, sinó també la precarietat (Ajuntament de Barcelona 2015).

En aquest context neix **l'Estratègia contra la Feminització de la Pobresa i de la Precarietat (EFPP)** de caràcter estructural impulsada per l'Ajuntament de Barcelona, dins de la qual s'emmarca aquest estudi. Quan es parla de reducció de la pobresa i de la precarietat, es refereix a garantir la satisfacció de necessitats i drets bàsics per gaudir d'oportunitats reals per al propi desenvolupament. En aquest sentit, l'EFPP té en compte tres dimensions bàsiques: la redistribució (combatre les desigualtats socioeconòmiques i les desigualtats en l'organització del temps incidint en la bretxa salarial, l'accés de les dones a les prestacions i els permisos laborals, la redistribució del temps, etc.), el reconeixement (valoració del treball de cura) i la representació (participar en la societat en igualtat de condicions) (Ajuntament de Barcelona, 2015).

Aquest estudi integra els dos principis rectors que inclou l'EFPP i que cal tenir en compte en tota investigació centrada en la feminització de la pobresa o la pobresa amb una perspectiva de gènere. Aquests són: la interseccionalitat del gènere amb altres categories de desigualtat i l'enfocament de les capacitats i les oportunitats vinculades al concepte d'empoderament. **L'objecte d'aquesta recerca** se centra, en particular, en l'empoderament econòmic de les dones d'origen pakistanès a Barcelona, un col·lectiu de recent arribada i a dia d'avui encara força invisible.

Així, aquest estudi pretén respondre un seguit de reptes:

- La **invisibilitat de les dones d'origen pakistanès**, la poca presència d'espais d'interacció amb la societat de recepció i les dificultats de l'administració pública per accedir-hi i conèixer les seves problemàtiques i necessitats.
- Les **múltiples vulnerabilitats de les dones d'origen pakistanès** a l'hora d'intentar accedir al mercat laboral i aconseguir una autonomia econòmica fruit d'elements interns del propi col·lectiu (p.e. ideologies de gènere, dificultats idiomàtiques i culturals) i externs de la societat de recepció (incloent, entre d'altres, formes de discriminació institucional derivades del sistema de convalidació de títols o expressions islamòfobes i racistes).

Per tal d'adreçar aquests reptes, l'estudi es vertebrava en **tres grans nivells**:

- **Teòric**: conceptes clau al voltant de l'empoderament de les dones, l'empoderament econòmic, la interseccionalitat, ideologies i rols de gènere, el feminisme islàmic.
- **Experimental/diagnòstic**: generar coneixement al voltant de les dificultats per a l'autonomia econòmica i l'accés al món laboral, la capacitat de decisió en la distribució dels recursos de la llar, les tensions entre el treball productiu i el reproductiu, i l'autonomia en la gestió de les tasques quotidianes.
- **Recomanacions per a la intervenció**: propostes de polítiques i iniciatives per a fomentar un major empoderament econòmic entre les dones d'origen pakistanès.

Aquests nivells alhora adrecen tres grans objectius:

- **Conèixer la situació econòmica de les dones d'origen pakistanès de Barcelona** (accés al mercat de treball, existència d'altres activitats generadores d'ingressos, gestió dels recursos dins de l'àmbit familiar, existència de xarxes familiars o comunitàries de suport) i formular indicadors apropiats per mesurar en un futur l'impacte de les accions dirigides a aquest grup dins de l'estratègia municipal.
- **Recollir les demandes i propostes de les dones d'origen pakistanès residents a la ciutat de Barcelona** per poder millorar la seva situació econòmica però també per revertir situacions de desigualtat i desavantatge social i econòmic que els impedeixen exercir plenament els seus drets com a ciutadanes.
- **Proposar accions per reforçar mecanismes d'empoderament econòmic** (individual i col·lectiu) entre les dones d'origen pakistanès residents a la ciutat.

L'estudi arrenca amb l'anàlisi del marc conceptual entorn de l'empoderament, tenint en compte especialment l'ús que en fan les organitzacions no governamentals i el món de la cooperació (secció 2). També inclou una anàlisi del concepte d'empoderament econòmic i dels diferents nivells a partir dels quals es pot estudiar. A continuació, es presenta una explicació detallada de la metodologia utilitzada i del mostreig (secció 3). La secció 4 mostra un relat de l'estructura social de la societat pakistanesa en clau de gènere i, seguidament, es presenta una contextualització de la comunitat pakistanesa a Barcelona (secció 5). La secció 6 presenta els resultats del treball de camp, primer presentant una taula dels projectes d'intervenció per a dones d'origen pakistanès (6.1), seguit de l'aproximació quantitativa al fenomen (6.2) i finalitzant amb l'anàlisi dels discursos i narratives qualitatives (6.3). L'informe conclou amb un apartat amb recomanacions per a un major empoderament de les dones d'origen pakistanès (secció 7).

Pel que fa a l'enfocament metodològic, l'estudi s'ha centrat en la **investigació-acció**, que té com a objectiu transformar la realitat social sobre la base d'un coneixement elaborat pels investigadors amb la participació de persones implicades en aquella realitat. En aquest cas, s'ha inclòs una dona de la comunitat pakistanesa a l'equip investigador. Aquesta ha tingut un paper clau en el disseny dels indicadors de l'empoderament, en la facilitació de contactes, la comunicació amb altres dones d'origen pakistanès i en el procés de recollida de dades maximitzant les seves competències lingüístiques. Seguint l'estructura de la investigació en quatre fases, les tècniques d'investigació emprades han estat les següents:

- **Documentació i revisió de literatura especialitzada** i estudis previs sobre la qüestió a Catalunya i a altres punts de la diàspora pakistanesa (Fase 1).
- Elaboració dels **indicadors quantitius i qualitius** d'empoderament individual i col·lectiu (Fase 1).
- Realització de 9 **entrevistes semiestructurades** a persones expertes i informants clau (Fase 2).
- Realització d'**entrevistes estructurades a 31 dones d'origen pakistanès de diferents perfils** segons tres ítems clau: generació, experiència laboral i participació en alguna associació (Fase 2).
- Realització **de tres grups focals**, dos grups amb dones d'origen pakistanès de diferents generacions i un darrer grup focal amb homes d'origen pakistanès (Fase 3).

A la fase 4, s'ha procedit a l'**anàlisi de dades** quantitatives i qualitatives i la redacció de l'informe, incloent una sèrie de recomanacions **d'accions** i línies d'intervenció per reforçar mecanismes d'empoderament econòmic entre les dones d'origen pakistanès.

A continuació es presenta una síntesi dels principals **resultats quantitius** derivats de les 31 entrevistes estructurades:

- Més del **80% ha nascut a Pakistan**, de manera que la majoria d'elles han protagonitzat el moviment migratori, on un **77,4% ha entrat via reagrupament**. Això no obstant, hi ha un 25,8% que pertany a la generació 1,5 (havent-se escolaritzat aquí) o a la 2a. El **65% prové de nuclis urbans**, mentre que el 35% té un origen rural.

- Més d'un **22% ha seguit la trajectòria laboral en ambdós territoris** (Pakistan i Barcelona), mentre que un 16,1% ha treballat al país d'origen, però no compta amb cap experiència laboral a la capital catalana. També hi ha un 6,5% que no ha treballat al país d'origen però sí que ho ha fet a Barcelona. A més, un 12,9% de les dones no tenen experiència en cap dels dos contextos territorials, tot i haver viscut en edat de treballar en ambdós llocs. Finalment, el percentatge majoritari correspon al **32,3%** dels casos que compten amb **experiència laboral a Barcelona però no a Pakistan**, ja que o bé no hi van viure o ho van fer quan encara eren molt petites. La resta, el 9,7%, representa les dones que no han treballat mai per motius d'edat.
- El **68,4%** de dones amb experiència laboral a Barcelona, afirma haver treballat únicament a **jornada parcial o en feines esporàdiques**; només un 21% de les dones ha treballat en feines a jornada completa.
- El percentatge més elevat de dones que treballen correspon a aquelles que estan solteres (16,1%), estant menys limitades per les responsabilitats familiars. No obstant això, un 12,2% de la mostra treballa i correspon a dones casades amb fills/es. D'entre les **dones** que **no** estan **actives al mercat laboral**, gairebé un terç (**29%**) correspon a **dones casades i amb fills/es** i el 12,9% a les que estan casades sense descendents. Finalment, el 25,8% són dones solteres i que no treballen.
- El **41,9%** de les dones afirma haver tingut alguna **dificultat** a l'hora de **trobar feina** i el 29% considera que és pel fet de ser "**dona i musulmana**", molt sovint lligat a l'ús del *hijab*, situació en la que no es troba l'home musulmà ni la dona no musulmana.
- El **58,1%** afirma poder **fer front a les despeses familiars 'però amb dificultats'**, mentre que el 22,6% considera que pot afrontar-les 'còmodament'. Els casos en què tenen fonts d'ingressos mes enllà dels salaris derivats de la feina (principalment dels marits) són una minoria: només un 19,4% obté rendes derivades de propietats, un 12,9% viu amb familiars que cobren pensions i un 12,9% cobra algun tipus d'ajuda social.
- Pel que fa a la **capacitat de decidir en què invertir els ingressos familiars**, el **87,1%** de les dones afirma poder gestionar-los elles mateixes.
- Una majoria significativa és **titular d'un compte corrent (80,6%)**, on el 42% el comparteix amb algun familiar (normalment el marit), mentre que el 19,4% no hi té accés.

- Pel que fa a la distribució de **tasques domèstiques i de cura dins de la llar**, les **dones** entrevistades o altres dones de la família són les que **s'ocupen de fer la majoria de feines**, sobretot pel que fa a cuinar i netejar. La majoria de dones està d'acord amb aquesta distribució de feines (68%), i a més creu que els homes (marit, pare, sogre o germà) no haurien d'assumir-ne més (58%). Amb tot, l'honor familiar no té perquè veure's afectat pel fet de treballar (83,9%). Al seu parer, ni la cultura pakistanesa ni la religió musulmana prohibeixen que la dona treballi.
- La gran majoria de dones denoten un **grau d'autonomia elevat per lidar amb la quotidianitat i efectuar gestions** com anar al banc, al CAP, portar fills/es a l'escola, anar a comprar, etc. soles. Una minoria prefereix anar acompanyada, principalment per qüestions lingüístiques o perquè considera està "mal vist" anar sola.
- Els casos de dones que treballen i tenen fills/es en edat escolar solen delegar la **cura dels fills/es** a un altre familiar i només una **ínfima minoria és usuària de serveis municipals** com l'escola bressol. Una majoria significativa de dones no coneix ni ha participat als serveis d'acollida de l'Ajuntament (74,2%) i només un 3,2% els coneix i hi ha participat.

A continuació es presenta una síntesi dels principals **resultats qualitatius** de l'estudi:

- Malgrat la diversitat de perfils que hi ha de dones d'origen pakistanès (en funció d'elements com la generació, la classe social, la casta¹, l'origen urbà o rural, o les creences religioses), la societat receptora tendeix a homogeneïtzar-les tot ignorant la diversitat interna. Aquesta **invisibilització** es reflecteix en una manca d'imaginari col·lectiu que ni tan sols identifica la identitat de la dona pakistanesa en singular, sinó que se l'**etiqueta sota el paraigües de dona musulmana** o directament es confon amb altres col·lectius com les dones marroquines.

¹ L'ús del concepte de *casta* és controvertit a Pakistan. Aquest s'ha usat per traduir els conceptes locals de *biradari*, *zat* o *qaum*. No existeix a Pakistan un sistema de castes equiparable a l'hindú basat en arguments religiosos i lligats a la puresa ritual. De fet, l'islam rebutja el sistema de castes. Tot i així, les identitats lligades als *biradari*, *zat* o *qaum*, sovint distingibles a través dels noms de família tenen certa importància a Pakistan, solen ser percebuts jeràrquicament i pertànyer a uns o altres pot ser font d'orgull o vergonya. Per algunes categories, històricament, els grups han estat lligats a ocupacions hereditàries tot i que aquest vincle no és tan obvi en l'actualitat. Aquests grups també tenen implicacions respecte a les aliances matrimonials. Es tracta d'un sistema complex i no hi ha un únic sistema jeràrquic però es poden mencionar algunes distincions entre els *zats* com ara *ashraf* (nobles), *zamindar* (propietaris de terres) i *kammi* (artesans) (Shaw, 2000: 113-114)

- La invisibilització de les dones d'origen pakistanès inclou no només aquells casos en què es queden a casa ocupant-se de les tasques domèstiques, sinó que també **són invisibles les dones empoderades que treballen i porten una vida amb autonomia.**
- A l'hora de definir com s'articula aquesta diversitat en relació al grau d'empoderament, la **generació i el moment d'arribada** a la ciutat són uns dels factors que marquen una gran diferència. Així, es dibuixen **tres grans perfils**: les dones reagrupades pels seus marits (1a generació); les noies i dones que van ser reagrupades de petites o adolescents (1,5 generació); i les noies i dones que ja han nascut a Barcelona (2a generació).
- Al contrari del que predomina en molts imaginaris col·lectius i en l'opinió pública, la **religió no afecta** de manera determinant en l'establiment d'uns certs valors associats a la relegació de la dona en l'àmbit purament domèstic. Com veurem més endavant, l'Islam no prohibeix que la dona s'incorpori al món laboral; en canvi, sí que té més pes l'impacte de les tradicions i el **bagatge cultural** hereu de l'Índia que s'observa sobretot en zones rurals del Punjab.
- Des d'una **visió comparada** amb **altres contextos de recepció** com el Regne Unit, es mostra clarament com el pas de les generacions va associat a un major accés al món laboral i un major nivell educatiu, havent-hi dones que fins i tot opten per emprendre i obrir un negoci. En aquest sentit, el fet de tenir referents contribueix a què altres dones segueixin els seus passos. Al Regne Unit, al contrari que a Catalunya, les dones treballadores d'origen pakistanès són més una norma que una excepció.
- La incorporació de les dones al mercat laboral està marcada per la divisió de rols de gènere que estipula la societat pakistanesa, a través de **pràctiques culturals** entorn del *pardah* (segregació dels espais de socialització en funció del gènere) i l'*izzat* (honor familiar) ², així com de la **divisió sexual del treball**. Mentre que l'home té la responsabilitat de mantenir la família i aportar ingressos (paper de *breadwinner*), la dona té adjudicat el rol reproductiu de cuidar la família i tot el que gira entorn de la gestió de la llar. En aquest sentit, la incorporació de les dones al treball remunerat s'accepta sempre i quan no afecti a la realització de les seves tasques a la llar i amb la cura dels fills/es. A més, també s'activen dispositius de control social, especialment per part d'altres dones de la família (tietes, mares, sogres, cunyades, etc.).

² El concepte d'*izzat* que aquí traduïm per "honor familiar" té a veure amb el correcte compliment de certes normes socials que confereixen a les famílies un cert estatus o respecte i que té com a antítesi el concepte de *sharam* o "vergonya" (per a una discussió sobre les definicions d'*izzat* vegeu: Soni: 2012). No es tracta d'un conjunt de normes escrites sinó d'un concepte fluid que per a les famílies depèn en gran mesura del comportament de les dones, especialment les filles, particularment en relació a les relacions entre gèneres. El comportament que per a les dones es considera respectable està lligat a l'observació del *pardah* (literalment, cortina) i que se sol descriure com el sistema de segregació d'homes i dones que no són parents a partir de la pubertat. Podem afirmar que entre els musulmans pakistanesos la forma més o menys estricta amb què s'observa el *pardah* varia segons la casta, l'estatus de la família i el context. (Shaw, 2000: 163).

- Pel que fa a les **filles reagrupades**, hi ha indicis que aquests rols de gènere se segueixen reproduint, per exemple en la delimitació dels espais d'oci i la pràctica esportiva, i en la necessitat que les nenes i noies vagin acompanyades dels seus germans tot i que a voltes puguin ser més petits que elles. No obstant això, també es comencen a produir canvis en les **noves generacions** protagonitzats per dones amb estudis que s'han socialitzat aquí, on la distribució de tasques en clau de gènere és més igualitària.
- Un dels àmbits on es manifesta la relació desigual de poder és en la **capacitat de prendre decisions** en qüestions relacionades amb la família, el treball, els estudis, els arranjaments familiars, etc. Cal considerar que aquestes es prenen en clau col·lectiva (i no individual) i que dins de l'estructura familiar, els homes tenen més poder de decisió, i tant en el cas dels homes com el de les dones aquest es distribueix seguint una jerarquia marcada per criteris d'edat: avis, pares, germans grans, etc.
- Donat que les dones són les que millor coneixen quines són les necessitats de la llar (p.e. aliments, articles de neteja, productes pels fills/es, electrodomèstics), sovint solen ser les **encarregades de gestionar la distribució dels recursos**.
- Malgrat l'existència de diferents rols de gènere, cal considerar tot un seguit **d'estratègies de negociació liderades** per les mateixes dones que permeten generar espais que promouen la seva autonomia. Dins del respecte a unes regles i normes determinades i sense trencar radicalment amb els rols de gènere estipulats, les dones troben esclatxes per negociar amb els seus marits i respectives famílies certs aspectes que tenen a veure amb el món laboral, l'educació dels fills/es, la gestió de la llar, etc.
- Pel que fa a les trajectòries laborals de les dones de primera generació que han estat reagrupades pels marits, podem identificar dos grans tendències: la **trajectòria continuista**: dones que havien treballat a Pakistan i segueixen treballant a Barcelona i la **trajectòria truncada**: dones que treballaven a Pakistan i que han deixat de treballar a Barcelona, on el procés migratori sol coincidir amb el fet de casar-se i tenir criatures.

- A l'hora d'accedir al mercat laboral són múltiples els **obstacles** als quals s'enfronten les dones d'origen pakistanès. Els de **caràcter intern** giren entorn de les dificultats derivades del procés migratori relatives a l'aprenentatge de la llengua i la distància cultural, la reducció del seu capital social, els rols i les ideologies de gènere i les dificultats per a conciliar les responsabilitats laborals i familiars. També hi ha **aspectes externs** que afecten a la incorporació de les dones d'origen pakistanès al treball que tenen a veure amb **l'estructura d'oportunitats com ara**: dificultats derivades del procés d'homologació de títols, la discriminació per l'**ús del vel** (*hijab*, *dupatta*, o *niqab*)³, i la **manca de referents de dones musulmanes** als espais públics, laborals, acadèmics i mediàtics.
- En el context de **crisi econòmica**, hi ha famílies que s'han vist obligades a buscar estratègies per augmentar els ingressos de la llar i intentar evitar un procés de mobilitat social descendent (o un desclassament respecte la posició a origen). Això ha portat a algunes dones a incorporar-se al mercat laboral com una necessitat o una obligació, la qual cosa difereix molt del perfil de dones que treballen per pròpia voluntat.
- Pel que fa al **tipus d'ocupacions**, hi ha un **imaginari** molt clar respecte quines són les feines més o menys desitjables per a una dona. Aquestes estan marcades clarament per la classe social i la casta de la família extensa al país d'origen, i per la concepció sociocultural d'aquelles ocupacions més feminitzades que tenen a veure sobretot amb la cura, com per exemple, mestres, professores, metgesses, infermeres, etc. Tanmateix, el tipus d'ocupacions també ve determinat pels **condicionants de la societat de recepció**. Les traves per a l'homologació de títols fa que no puguin accedir a feines qualificades, i la islamofòbia derivada de l'ús del *hijab* també impedeix que certes dones accedeixin a determinats llocs de treball, sobretot al sector privat i aquelles que impliquen atenció al públic.
- **L'economia ètnica formal**, la qual integra el conjunt de negocis regentats per població d'origen pakistanès a la ciutat de Barcelona, ofereix oportunitats laborals. Hi ha algunes dones reagrupades en edats més adultes que donen suport als seus marits a l'hora de gestionar el negoci. També han aparegut franquícies de supermercat i empreses pakistaneses que es dediquen a la venda al major de productes alimentaris i estan donant feina a noies joves que ocupen feines de caixeres, reposadores, o gestionant comandes i factures a les oficines de l'empresa. Amb tot, moltes es queixen de les **condicions laborals precàries**.

³ El *dupatta* és un tipus de mocador característic del continent asiàtic que les dones poden utilitzar per cobrir el cos, deixant-lo caure per les espatlles, o el cap, no cobrint necessàriament tots els cabells. Se sol anomenar *hijab* un mocador que cobreix principalment els cabells i una mica les espatlles. El *niqab* és un vestit ample que cobreix tot el cos deixant a la vista només els ulls.

- **L'emprenedoria** en el cas de les dones d'origen pakistanès encara és un fet **purament residual**. Existeixen algunes iniciatives que s'inscriuen dins de **l'economia ètnica informal** relacionades amb la costura i la confecció de vestits tradicionals, la cuina i la preparació de plats per emportar, tot tipus d'arranjaments per a la bellesa i l'estètica per a esdeveniments especials (p.e. bodes, celebracions), etc.

Un cop presentats els principals resultats de l'estudi, es proposen algunes línies d'actuació que afavoreixin l'autonomia econòmica de les dones d'origen pakistanès, i que permetin ajudar a revertir situacions de desigualtat social que els dificulta el seu empoderament. El llistat de recomanacions es basa en les demandes realitzades per les pròpies dones participants en l'estudi, ja sigui mitjançant les entrevistes estructurades o els grups focals, així com pels i les informants clau. Les recomanacions n'inclouen una de caràcter transversal i altres d'específiques que es divideixen en aquests quatre àmbits, entenent que tots són interdependents i es retroalimenten entre ells. A continuació recollim una síntesi d'aquestes propostes:

- **Necessitat d'explicar i acostar els serveis municipals a les dones de la comunitat pakistanesa (mesura de caràcter transversal).**
- **Propostes per potenciar l'accés al mercat laboral i l'empoderament econòmic de les dones d'origen pakistanès.**
 - a. Millorar l'accessibilitat dels serveis públics amb borses de treball ja existents.
 - b. Promocionar la creació de cooperatives per a dones d'origen pakistanès.
 - c. Promocionar l'emprenedoria amb l'obertura de negocis protagonitzats per dones:
 - Adaptar el programa d'activació econòmica per persones de col·lectius diversos i/o vulnerables impulsat per l'Ajuntament a les necessitats de les dones d'origen pakistanès que vulguin emprendre.
 - Formalitzar iniciatives econòmiques que ja existeixen al sector informal.
 - d. Facilitar el procés d'homologació de títols, donant a conèixer el Servei d'Acompanyament al Reconeixement Universitari (SARU) i simplificant els tràmits.
 - e. Accions de sensibilització i lluita contra la islamofòbia i discriminació als llocs de treball del sector públic i privat.
- **Propostes d'accions per potenciar la formació i l'educació.**
 - a. Classes de conversa i de llengua.
 - b. Cursos i formació laboral.

- **Propostes d'accions de promoció sociocultural i de participació sociopolítica.**
 - a. Xerrades o projectes formatius per potenciar referents culturals.
 - b. Xerrades per fomentar la participació politicosocial.
- **Propostes d'accions d'empoderament subjectiu i emocional.**
 - a. Tallers d'educació emocional i treball personal.